

SVERIGES LANTBRUKSUNIVERSITET
Inst för skogsskötsel och skoglig vegetationsekologi
Skogen och skogsbrukets historia VT 94
UMEÅ

TRE KAPITEL UR IGGESUNDS BRUKS HISTORIA

PETER JEHANDER *90/94*

IGGESUNDS BRUK GRUNDAS

Där Iggesund nu ligger fanns två bondbyar på 1600-talet, Norra och Södra Iggesund. Handelsmannen och hovkommissarien Isak Breant d ä i Stockholm fick 1685 av bergskollegium genom privilegiebrev tillstånd att anlägga järnverk vid de två nedre fallen i ån. Östanå pappersbruk fanns redan sedan 1665. April 1668 kunde tillverkning sättas igång vid anläggningen, som bestod av damm i nedre fallet, masugn, hammarsmedja med två härdar, malmlave, bokarhus för malmens krossning, rostgropar, kolhus, bostäder samt anläggningsplats för båtar. Tillkomsten av Iggesunds bruk var ett faktum, och den förste brukspatronen blev alltså Isak Breant.

Det var inte alltför lätt att få tillstånd att anlägga ett bruk. Det måste göras syn på platsen; myndigheter, grannbruk och ortens befolkning gjorde invändningar av alla de slag. I fallet Iggesund gick det dock ovanligt fort mellan ansökan och tillstånd. Breant hade försäkrat Kronan att de skulle få betydande intäkter i tionde, tull och hammarskatt om han fick uppföra masugn och hamrar i Iggesundsströmmen. Breant hade också frammanat en bild av förödelse, då bönderna "bruka allenast halva trät till sågning och den andra halva delen måste då ligga uti skogen på marken och förruttna". Nej, skogen skulle nyttiggöras till kolning, "och skulle samma bönder i så måtto mycket mera förtjäna med kolande". Böndernas fiske i strömmen kunde bli ett problem anade Breant och förklarade sig därför beredd att hålla dem skadelösa för eventuellt intrång. Han poängterade också att anläggningen skulle byggas på hans egen bekostnad. Kronan såg väl förmodligen lättförtjänta pengar utan att själv behöva bidra till bygget.

I övrigt under denna tid (1600-talet) kan nämnas att i den livliga diskussionen om skogsbristen spelade sågningen en framträdande roll. Bruksägarna klagade ofta och mycket hos bergskollegium över sågarnas verksamhet. I 1683 års skogsordning förbjöds allt "sågande som skedde alltför mycket till bergsbrukets avsaknad av skog". Malmen var största bekymret. Breant hoppades hitta malm i trakten och skulle försöka skaffa malmetare men föreslog också "att bekomma någon malm från Dannemora och Utön". Konkurrenten var hård om malmen från Dannemora, och Breant fick "strida" med flera av roslagsbruken. En annan kapp i hjulen var att borgare från Hudiksvall fortfarande gjorde anspråk på den till staden donerade fiskerätten och till några andra donerade skogrika öar i skärgården. Dessa borgare hetsade dessutom bönderna, som berövats den inkomstkälla sågningen tidigare hade varit. Breant beklagade sig inför bergskollegium över böndernas ovilja och oförmåga att kola och leverera ved och att vissa Hudiksvallsbor hindrade honom att kola på de öar, som han räknade in vid brukets anläggning. Bergskollegium vidarebefordrade frågan till landshövdingen, som fick fungera som medlare. Isaak Breant kan sägas gick segrande ur "striden" och på den vägen är det. 1916 startades den första cellulosafabriken i Iggesund (en sulfatfabrik). Aktiebolag bildades 1876 och Iggesunds Bruk AB är sedan 1988 ett helägt dotterbolag till Mo och Domsjö AB.

LIVET I IGGESUND I BÖRJAN AV 1900-TALET

Vid sekelskiftet var Iggesund ett levande samhälle. Den stora vattensågen var ett dominerande inslag i miljön. Den var igång från mars till april, under vinterhalvåret förekom mest underhålls- och reparationsarbeten. Sågverksarbetet var alltså i högsta grad ett säsongarbete, och antalet arbetare varierade därför starkt under året. Ett alternativ för arbetarna var att ta jobb som timmerhuggare i bolagets skogar under vintern. Tackjärn var fortfarande huvudprodukten i Iggesund, som till uteslutande del exporterades till Storbritannien. De flesta

arbetarna bodde i Iggesund, men många hade sina hem i byarna runt bruket. De fria bostäderna var en viktig förmån för arbetarna, liksom även den fria sjukvården. Pensionerade arbetare och deras änkor fick bo kvar i arbetarbostäder.

Den stora bebyggelsen i Iggesund var alltså de många arbetarbostäderna. Bebyggelsen var uppdelad i två områden, varav den ena var uppbyggd kring järnverket. De större arbetarfamiljerna fick dela på ett rum och kök. Bestod familjen av endast 3-4 personer fick ett rum räcka. Problemet var oftast avloppsanordningarna och uppsamlingen av sopor och slaskvatten.

Familjerna levde oftast sparsamt och undvek så gott det gick att sätta sig i skuld till brukshandeln. Grisar och höns hölls i uthusen och männen jagade och fiskade i skärgården på sin fritid. Jakten var fri i skogarna. Strömming och fläsk saltades ner. Maten bestod oftast av saltströmming och rågmjölsgrot. Istället för dyrbar mjölk drack man kallskål, en blandning av sirap och vatten. Barnen gick i skola till sitt trettonde år. Undervisningen var oftast dålig, och det var vanligt att eleverna inte kunde skriva när de gick ut skolan. När eleverna var fjorton år gamla fick de gå och läsa för prästen två gånger i veckan.

Nöjeslivet som vi känner det var enkelt. På vintrarna brukade ungdomarna dansa i en gammal arbetarbostad. Ibland kunde man flytta ut möblerna i sin egen, minst sagt trånga bostad och ta sig en svängom. Många ungdomar var med i en nykterhetsförening som brukade ordna fester och även teaterföreställningar. Bröllop var oftast ett verkligt folknöje, då brudparet skulle ropas ut från bröllopsgården. En söndag under sommaren brukade bolaget ordna en utfärd för sina anställda till någon ö i skärgården. Nöjet bestod oftast i att plocka bär och lyssna på brukets egen hornmusikkår. Fest kunde det också bli om något fartyg lade till i hamnen.

Folket i Iggesund var rätt isolerade. En tvåtimmars promenad till Hudiksvall gjorde man inte i onödan. Speciellt bland sågverksarbetarna rådde en samhörighet och de kände sig som en stor gemensam familj, som på söndagarna ofta gick och drack kaffe hos varandra. Brukets tjänstemän brukade ibland åka kälke med arbetarungdomarna på vinterkvällarna. Kvinnorna på bruket brukade träffas och prata med varandra vid brunnen. Besök förekom inte så ofta i hemmen, men hade man bak eller slakt hemma var det vanligt att man gick runt och delade ut ett stycke nybakat bröd eller nyslaktat kött till grannarna. En privatägd affär fanns i samhället, senare kom en konsumbutik. Konflikter (läs slagsmål) förekom ofta, då speciellt vid lördagsdanserna, mellan arbetarna från sågen och de från järnbruket. Järnarbetarna utgjorde den större och sedan generationer bofasta befolkningen i Iggesund. En kommunalt avlönad polisman fanns, men behövde sällan ingripa handfast.

En fackförening bildades av sågverksarbetarna 1898, men som på grund av Sundsvallsstrejken 1899 lades ner fyra år senare. Även trävarukonjunkturen som förbättrades från år 1897 bidrog till att minska medlemmarnas intresse för föreningen. Det kan även sägas att det rådde ett patriarkaliskt styrelsesätt i Iggesund, och folket var vana att gå till disponenten med sina problem och klagomål. Svenska Grov- och Fabriksarbetareförbundet bildade en fackförening i Iggesund år 1907. På begäran av denna förening beslöt styrelsen att arbetstiden skulle minskas från 12 till 10 timmar om dagen. Storstrejken 1909 drabbade även järnverket i Iggesund, trots att inte bruket var anslutet till Järnbruksförbundet. Arbetarna beslöt nämligen att gå i sympatistrejk.

Huvudkontoret låg i Hudiksvall, och de tjänstemän i Iggesund som nödvändigtvis hade ärenden in till staden fick åka hästskjuts in dit. En automobil anskaffades år 1911. Den var stationerad i Iggesund och användes av disponenten och bruksförvaltaren vid deras resor.

Under vintermånaderna förekom ingen annan resa än med häst.

Det uppfördes inte många byggnader tiden närmast efter sekelskiftet, och bruket var illa underhållet och rätt nerslitet, kajerna var till största delen förfallna.

IGGESUNDS BRUK UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET

1939 började trävarumarknaden visa en tendens mot stegrade priser. Den ökade köplusten sammanhängde med stor sannolikhet med oron för ett kommande krig. Stora kvantiteter hade dessförinnan sålts till England och kontinenten. Den engelska staten var speciellt intresserade av bolagets tillverkning av lådbräder, man ville bygga upp lager för krigsändamål. Sedan beslutet om allmän värnplikt i England byggdes många kaserner och baracker. Iggesunds järnverk fick mycket stora order i första hand på råskenor och tackjärn från den franska staten. Däremot om man läser gamla styrelseprotokoll från tiden just innan krigsutbrottet, märks ingen antydning om det världskrig som snart skall bryta ut. Kort därpå föreslog ordföranden för styrelsen, Carl Trygger, att bolaget - med hänsyn till för landet viktiga ändamål - skulle teckna aktier för 50000 kr i ett planerat aktiebolag för tillverkning av bombflygplan.

Krigsutbrottet den 1 september 1939 medförde ett omedelbart stopp för all svensk export. Licens för export fick sökas hos handelskommissionen. Brukets produktion var vid krigsutbrottet till 95 % inriktad på export till sådana länder som inte kunde nås av korrespondens. Skeppningarna försvårades avsevärt, eftersom Tyskland betraktade såväl trävaror som cellulosa och järn som krigskontraband. Skeppningarna till Frankrike och England fördyrades alltså betydligt. En upplagsplats i Trondheim, Norge, för cellulosa skaffades för att underlätta transporterna. Skeppningarna till neutrala länder, då främst USA, gick någolunda bra, men tyskarna började införa de till USA destinerade fartygen till tyska hamnar. Iggesunds bruk såg oroligt på utvecklingen och framtidsutsikterna när det gällde den amerikanska marknaden. Kriget medförde stora fraktkostnader, inhemsk massa fick stort övertag i konkurrensen mot den importerade. Då Norden drogs in i kriget genom dåvarande Sovjets anfall på Finland, ordnade företaget skydd för sina fabriker och anläggningar genom avtal med Bofors som levererade 4 luftvärnskanoner för försvar av Iggesunds samhälle. Skyddsrum inreddes vid industrierna och i bolagets bostäder.

Genom mobiliseringen vart det ont om arbetskraft vid industrin. Ungdomar och arbetslösa fick tjänstgöra och även kvinnor, men i skogarna rådde det brist på kompetent personal vid avverkningen under vintern. Då Finland inte längre kunde leverera skogsindustriprodukter på världsmarknaden steg intresset ännu mer för svenska produkter. Den stränga vintern 1940 omöjliggjorde dock skeppningar från Iggesund. Danmark och Norge intogs av det tyska riket och sjöfarten västerut spärrades av helt. Tyskland återstod nu i stort sett som enda exportland. Driften inskränktes efter Tyskland anfall i Norge till fem dagar i veckan. Bränslefrågan var ett annat problem. Kolbränslet måste ersättas med ved. På myndigheternas uppdrag högg företaget upp förråd av hushållsved och industrived.

Större utbyte av sprit vid cellulosatillverkningen blev resultatet av statsmakternas påtryckningar för att få fram motorbränsle till försvaret. Även sk fodercellulosa (dvs nödproviant) framställdes. Den svenska cellulosaindustrin producerade under beredskapsåren 1940-1944 ca en miljon ton cellulosa som ersättningsfoder. Den svenska kreatursstocken räddades på detta sätt. Andra produkter från cellulosaproduktionen såsom terpentin, tallolja och jäst kom till stor nytta i det svenska samhället. Trähus- och snickerifabriken byggdes ut 1941. Under krigets slutår levererades sjukhusbaracker till Holland. Hus levererades till Finland som ett led i Finlandshjälpen. Hudiksvalls stad beställde åtskilliga monteringsfärdiga trähus. Det gällde att hålla verksamheten igång och ge sysselsättning åt personalen eftersom bolaget hade stora avsättningssvårigheter efter avspärrningen västerut. Marknaderna på kontinenten var de enda avsättningsområden som fanns för bolagets produkter. Stora beredskapsarbeten sattes igång i själva samhället Iggesund. Den ständiga ovissheten om framtiden fanns hela tiden, och det var svårt att överblicka situationen, till och med för de närmsta månaderna. Styrelsens uppdrag blev att hålla driften igång och sysselsättningen uppe.

Styrelsen försökte även hjälpa bolagets arbetare under beredskapsåren genom att till exempel efterskänka avgifter för ljus och vatten åt arbetarna.

Efter andra världskriget har Iggesunds Bruk AB omstrukturerats till ett rent skogsindustriföretag. Under företagets första tvåhundra år var verksamheten främst inriktad på järnhantering.

REFERENSER

Utterström, G. (red.). 1985. *Iggesunds bruks historia 1685-1985 Del I*. Örebro: Ljungföretagen i Örebro AB.

Utterström, G. (red.). 1985. *Iggesunds bruks historia 1685-1985 Del II*. Örebro: Ljungföretagen i Örebro AB.

Nationalencyklopedien band 7. 1992. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB